

DAG 2

Zondag 23 oktober

Het geluid van koffiekopjes weerklinkt door de marmeren hal van het Cinema Hotel, de voormalige bioscoop waar we vannacht voor het eerst geslapen hebben. Het is zondagochtend en we zitten te wachten in de lobby na een ontbijt met halva, muntthee, groentesalades. Het abstract geometrische dessin van de stoeltjes doet denken aan de kunstwerken over wederkeer en mapping gisteren in Ramallah bij de Palestijnse biënnale, maar dat lijkt hier ver weg. Op een Eileen Gray designtafeltje ligt de Haaretz met krantenkoppen zoals 'A woman's place is in combat' en 'Latest cyberattack gives a taste of the wars Israel can expect to fight'.

Klokslag half negen vertrekken we voor een dagtrip binnen Tel Aviv. Gids Ronit en chauffeur Shimon nemen ons mee naar de Sommer Gallery, voorbij fontein en Bauhausvilla's. Omdat we wat vroeg zijn, wandelen we de chique Rothschild boulevard op en kijken bij een modern gestileerd ruitersstandbeeld naar de Independance Hall. Recht en ornamentloos is dit de modernistische trots die we meer zullen zien, maar die er vervallen bij staat. Er zitten scheuren in de muren. Hoe kan dat, dit lijkt ons het soort cultuur dat de rechtse regering zou willen onderhouden? Maar, de hier gevierde onafhankelijkheidsgedachte gaat over gelijke rechten, wat op gespannen voet staat met heersende politieke geluiden. Als we teruglopen naar de galerie oogt het ruitersstandbeeld bij nader inzien ietwat futloos.

De Sommer Gallery opent speciaal voor ons, met binnen een tentoonstelling die goede kritieken heeft gekregen. De galerie opende in 1999, vertelt director Tamar Zagursky, toen de boulevard nog niet veel soeps was en een art scene nog nauwelijks bestond. Intussen zijn beide opgebloeid en brengt deze internationale galerie exposanten zoals Wolfgang Tillmans en Rineke Dijkstra. Nu exposeert de relatief jonge Lihi Turjeman, met grote ingetogen tekeningen van steenachtige structuren. Een uitzicht op een tunnel blijkt de gesloten grens met Libanon, op de grond ligt een nagetekende Rotskoepel in Jeruzalem, waarvan foto's om veiligheidsredenen niet bestaan. Een nauwkeurig geschilderd Palestijns bankbiljet toont haar politieke kleur of betrokkenheid, al noemt ze haar eigen achtergrond – Noord-Afrikaans – niet, iets wat later in de week een uitzondering blijkt te zijn. De reden is dat het moet gaan om het werk zelf, de boodschap. En dat vertelt over rotsen, point zero's, geografische ijkpunten, grond en ruimte en ontoegankelijk gebied aftastend. Daarmee scheidt ze grote gesloten beelden die samen in stilte verbonden zijn.

Hoe kunst grenzen en territoria aftast, blijkt ook bij ons tweede atelierbezoek aan Chaya Ruckin Berkman. Onderweg passeren we het plein waar Yitzhak Rabin vermoord is en waar soms politieke protesten plaatsvinden, maar waar nu alles vredig oogt en mensen op terrasjes zitten. Driehoog achter in een kantoorpand vertelt Ruckin over hoe zij opgroeide bij religieuze zionisten in de Gazastrook, een nederzetting die later is ontruimd en teruggegeven aan de Palestijnen. Wie ben je dan, waar ligt je identiteit, en kan ik die vinden in Londen en Moskou waar mijn ouders vandaan komen, vroeg Ruckin zich af. Ze toont foto's van de voordeuren die ze in die steden fotografeerde. Dichte deuren zijn het, ontoegankelijk. Kan ik misschien iets anders worden, vroeg ze zich af terwijl ze haar geloof verloor en haar hoop richtte op de kunst, en probeerde te veranderen in een boot die weg kan varen. Met een zeil op haar lijf ging ze in het water liggen, waar die gehoopte houvast een worsteling bleek. Een andere performance met urnen was een processie: we leven om te sterven, intussen wegrennend van oorlog, hopen op verlossing. Vragen naar verlossing komen samen in het gesprek dat we krijgen over een zwarte brief die ze had willen sturen aan Obama, als vraag of hij wil zorgen voor vrede. Had ze het moeten sturen? Was dat naïef geweest? Wat kan kunst betekenen in een verscheurd land als dit?

Het volgende bezoek blijkt een wat lichter intermezzo. Maya Dunietz deelt met zo'n veertig kunstenaars een voormalige telefooncentrale achter een hek met de tekst 'We are all bisexuals'. Terwijl reisgenoot Wouter zoekt naar sporen van deze niet oninteressant klinkende kunstmanifestatie komt Dunietz aangewandeld. Ze wijst op de graffiti, op de schuilkelder die nu de nachtclub The Ass herbergt, op de feministische klimmuur van borsten die intussen door de zon er wat verlept en afgebladderd uitzien. Dat begrijpen we en we volgen haar een donker gangenstelsel in, langs houtzagende collega's, naar een ruimte waar een grote installatie hangt van honderden, of waren het duizenden, oortelefoontjes. Erdoorheen lopend ervaren we hoe geluid ons achtervolgt en fysiek wordt, sculpturaal. Ernaast staat een piano uit een bordeel, waar ze een bassysteem in verwerkte zodat je de muziek er kunt voelen, lijfelijk, vibrerend. Een derde vinding is een apparaat waarbij we op een rietje moeten bijten, oren dichtknijpen, om te ontdekken dat muziek via het gebit hoorbaar blijkt – echt! Dunietz zit er intussen glimlachend en vol zelfvertrouwen bij, vertellend over haar internationale exposities, over hoe gehoor niet zou moeten dienen als afleiding maar om je omgeving te mappen, mensen meer invoelend kan maken. Alles klopt aan haar werk, die komt er wel. We gokken op een biënnale in

Venetië ergens.

De middag breekt aan, de zon brandt, als we met Shimon en Ronit over de Shlomo Ibn Gabirol straat rijden, een gewone winkelstraat maar wel ontworpen voor militaire parades. De Bauhausarchitectuur is met wat oriëntalistische intermezzo's naadloos overgegaan in de brutalistische betonbouw van de universiteit waar we stoppen. Kaal, ruw, eerlijk, gaat deze bouwkunst over het nieuwe begin dat Israël vanaf 1948 ging uitdragen. De diaspora van weleer moest in de smeltkroes van de nieuwe natiestaat Israël uitmonden in een moderne dageraad. Bij die moderne tijd hoort strakke architectuur en abstracte kunst, kaal en zuiver, zonder referenties naar vroeger. Kunst als nationbuilding.

Aan dit alles voldoet de Tel Aviv University Art Gallery. Wit, strak, maagdelijk is dit gebouw de natte droom van Le Corbusier, met binnen een collectie abstracte kunst die samenvalt met het ideaal van het nieuwe Israël, door judaïca en figuratie af te zweren. Ook zijn er twee sculpturen van Europese modernisten in het gebouw – Manú en Moore – die daardoor plots een andere betekenis krijgen, niet de neutraliteit waarmee we hen (onterecht?) in Europese musea ervaren. Curator Irit Tal vertelt bij de tentoonstelling 'Abstract Relief' en klassiek-moderne meester Yaacov Agam. Al zou hij later met vele zeefdrukken in de Corneille of Heijboer van de Israëlische kunst veranderen, aanvankelijk waren zijn geometrische abstracties toonaangevend. Dit was het begin van de Israëlische kunst, zegt Tal, bedoeld om de kijker te activeren. Een schone lei, een nieuw begin.

Deze puristische abstracte kunst loopt vanaf de jaren vijftig tot nu. In dit narratief van de historische klare lijn ontmoeten we Ronny Carny, de maker van de enorme abstracte muurschildering 'Religious Background'. In pasteltinten staat er een monumentaal symmetrisch vlakspel van pakweg zes bij twaalf meter. Ze haalde haar inspiratie uit de architectuur vertelt ze, haar ambitie is het zoeken naar een sublieme ervaring als een reactie op deze gewelddadige tijd en plek. Terwijl ze vertelt over schoonheid als richtlijn, als hoop, zien wij als groep het non-figuratieve werk steeds minder non-figuratief worden. De diagonalen wijzen richting een punt hoog in het midden, waar een poort zich lijkt te openen naar een geel abstract vlak, alles onderbroken door witte flarden die spiritueel door de compositie vliegen. "Dit is mijn gevecht," zegt ze en benadrukt dat het niet escapistisch zou zijn. "Gaan zij laag dan ga ik hoog. Ik wil dat mensen de kracht van het delicate vinden, van schoonheid."

Maar als het geen escapisme is en dus gaat over het grote conflict, had dit werk dan niet moeten worden omringd door kunstenaars die explicieter dat conflict tonen? Nee, antwoordt Tal. Dit moet op zich staan. Dit unieke werk hoort in een witte ruimte. Er is zelfs een witte muur voor gezet om het af te scheiden. Oké, zegt Josien, de vorm vraagt om afscheiding maar doet de inhoud niet het tegenovergestelde? Tal: bij een nieuw begin hoort geometrie, abstractie. Carny vult aan dat het niet zo'n letterlijke reactie op gebeurtenissen is: "Het idee van bezetten en niet-bezetten interesseert me. Het vraagt om helderheid." Is het dan toch géén politiek werk? Nee, antwoordt ze, het is geen politiek werk. Dus daar staan we, tegenover een Israëlische kunstenaar die een muur inneemt met abstractie, deze afscheidt met nog een muur, en dan beweert dat dat niet politiek zou zijn.

Dan is het één uur en als contrast met die witheid gaan we geur en kleur opsnuiven, letterlijk, in de Levinski kruidenmarkt waar we lunchen. Daarna vervolgt de reis richting Jonathan Hirschfeld. Hij is een van de weinige kunstcritici in Israël (online en voor Haaretz). De beperkte kunstcritiek in Israël ontstaat door het gevoel dat solidariteit essentieel is, om als linkse kunstwereld samen sterkt te staan tegenover de rechtse en kunstvriendelijke regering. Hirschfeld is ook schilder en oprichter van een collectief. Voor zijn levensonderhoud schrijft hij en geeft hij les aan dames met een leeftijdsgemiddelde van zo'n 85 jaar.

Hij oreert fel en veel, betogend tegen het postmodernisme. Ja maar toch vinden wij zijn schilderijen vol verwijzingen naar de barok en modernisme er postmodern uitzien? Klopt, antwoordt hij, want hij kent zijn voorgangers en reageert daarop. Kunst in Israël voert een meerledige strijd met de kunstgeschiedenis. Er moest worden gebroken met het dogmatische modernisme van de nieuwe natiestaat, en daarna met het postmodernisme, van Foucault en 1968 en het ontkennen van de ik en de waarheid.

Afrekenend met die twee dogma's richtte hij met vijftien collega-kunstenaars een collectief op dat vooral breed omarmt, vrouwelijke bedoeïenen uitnodigend, "shitty art" brengend, als statement om een weidsheid te omarmen (denk ik...). In het collectief dat democratisch beslist zitten mannelijke en vrouwelijke kunstenaars want, zo zegt hij, vrouwen zijn beter in dingen dan mannen (een verdacht misogynie uitspraak). Daarna toont hij zijn eigen schilderijen, die erover gaan dat Israël niet functioneert. Ze gaan over villen, als metafoor het

afwerpen van een oude huid en dogma's, kwesties steeds met nieuwe ogen bekijken. Daarvoor gooit hij heilige huisjes om, door verwijzingen naar de Holocaust en het mythische groen van de staat, met rouwkransen in lustig veel verf. Zo wil hij de kunstgeschiedenis genezen.

Na aangrijpend en onwaarschijnlijk vonden we zijn verhaal juist weer verwarrend, en rijden intussen door naar Assi Meshullam. We hebben geen idee meer waar we in Tel Aviv zijn als we om vier uur in weer een andere wijk arriveren. Meshullam heeft een volle studio aan huis, met indringende afgodsbeelden van een eigen godsdienst. Voor het eerst van mijn leven blijkt mijn kattenallergie een voordeel, en grijpt het opdringerige leger van beelden mij zeg maar multisensorisch bij de keel. Hij vertelt hoe hij na een religieuze opvoeding kunst en archeologie ging studeren, en een interesse in archeologie behield. Lenend bij oude west-Aziatische culturen en heilige Schriften, onderzocht hij de relatie tussen kunst en judaïsme of monotheïsme. Je leert als kind in Israël dat er een gat zit tussen religie en beeld, zegt hij, waardoor meer waarde wordt gehecht aan tekst. Worstelend met religie besloot hij zelf een boek te gaan schrijven waarin hij een eigen God uitvond. En later, zoals dat hoort bij een beetje religie, schreef hij een interpretatie daarvan. Hij ging opnieuw studeren, de pre-bijbelse religies, omdat in de bijbel zoveel extra goden van andere volkeren rondlopen.

Ook heeft hij belangstelling in de kindermoord. In Israël gaan we nog steeds om met mensen alsof we ze mogen opofferen. De culturele Joodse identiteit is sterk gekoppeld aan het joodse geloof, wat hij in culturele zin wil verbreden met nieuwe ceremoniële sculpturen. Zo zachtmoedig als hij zelf overkomt, zo assertief zijn zijn wachterachtige beelden, vaak half mens half dier. Een figuur met varkenskop toonde hij in een galerie in een achterstandswijk, veel immigratie en armoede. Galerie en hijzelf werden bedreigd, extreemrechts stelde een manifest tegen hem op als left wing nazi artist. Het was traumatisch en leerzaam – varkens mag je niet verbeelden volgens het joodse geloof, en dus was zijn beeld onrein, zondig, tegen God, tegen het geloof, tegen de wettelijkheid van het geloof. Bedreigd worden om je kunst, we zullen het vaker horen deze week.

En, heeft hij dan ook eigen tien geboden? Natuurlijk, en bij afwezigheid van een heilige berg in zijn huis hangen ze op de gang naast de wc. Ze zijn een update van de sociale condities waarin die van Mozes waren geschreven. Want hoe kan een tekst van drieduizend jaar oud op onze tijd slaan? Ons Hebreeuws is niet alles en tijd om hem grondig naar een vertaling te vragen is er niet, want we hebben een afspraak bij het Liebling center for Urban Conservation. Bus in, doorrijden, uitstappen. Dan lopen we rap door want bij de ingang ligt een van de duizenden straatkatten van Tel Aviv te ontbinden, in deze buitentemperaturen van 29 graden waarin we de hele week zullen vertoeven. We beginnen met onze vijfde plaspauze – we zullen volgens Ronit worden herinnerd als de Toilet Group, schijnbaar had iedereen in de zeven eerdere groepen van KunstenIsrael een grotere blaas. Goed van ons want de wc is niet oninteressant: net als de andere kamers in deze voormalige Bauhausachtige villa is het door bouwlustige doe-het-zelvers zo onder handen genomen, kasten op badkuipen stapelend, dat het gebouw laag op laag geschiedenis bevat, kruip door sluip door langs ruimtebesparingen en goedkoop kantoorlaminaat.

Vanwege onze modernistische themadag waren we nogal benieuwd geworden hoe een overheid omgaat met bouwkundig behoud in een land waar bouwen een thema is waarvoor oorlogen gevoerd worden. Maar daar blijkt het niet om te gaan. Dit centrum is geen officieel instituut, het is een kunstenaarscollectief in een leegstaand pand. Dat is tijdelijk openbaar als cultureel centrum, en we zien kunstenaars die installaties bouwen geïnspireerd door de tuin en door de geschiedenis van het pand.

Het collectief dichtte zichzelf een prominent klinkende benaming toe om gewicht in de schaal te leggen, in de hoop zo de overheid te bereiken en – met kunstenaars als achtervang – een brug te slaan, het gesprek te openen. Want, zo vertellen curatoren Nirit Nelson en Hila Cohen-Schneiderman die ons ontvangen, Tel Aviv brengt als stadsmarketing de White City, de fraaie Bauhausarchitectuur. Die term is problematisch vanwege het modernisme, en vanwege de term wit. Als empowermentstrategie nodigde Cohen-Schneiderman twaalf experts uit om te praten over behoud en planologie, en de gemeente blijkt ontvankelijk. Dat is nodig, zeggen de curatoren, want de White City is een sterk merk, maar ook een tikkende bom.

Op het dak zien we de zon zakken achter de hoogbouw, die zo totaal veel groter is dan de paar torens in de nabije Palestijnse hoofdstad Ramallah – geografisch vlakbij maar in andere opzichten onbereikbaar ver weg. Architectuurgids Roy Fabian neemt ons mee op een architectuurwandeling tot aan Jaffa, van villa's tot marktkramen. Snel langs de dode kat lopen we naar een plein met fontein en prachtige moderne villa's. Ze zijn goeddeels gebouwd in de jaren dertig. Israëlische architecten studeerden in de jaren twintig veel in Europa, Bauhaus, dat ze in Israël in de jaren dertig in de praktijk brachten: Bauhaus was goedkoop bouwen, zonder franje, intelligent ontwerpen, en klonk economisch slim.

Daar aan Bialik street zien we links een villa van Ron Lauder, zoon van, en rechts een voormalige gemeentehuis, daartussen The Felicja Blumental Music Center opgedragen aan de bekende Pools-joodse Blumental die nooit in Israël was geweest maar dat was geen punt om toch te worden geïncorporeerd in een Israëliësch verhaal. Tussen dat moois staan andere villa's te verpauperen. Dat komt, legt de gids uit, doordat de gemeente wacht op private investeerders. UNESCO vond dat problematisch toen het deze Bialik-buurt wilde uitroepen tot beschermd erfgoed, waarop de gemeente reageerde onder het mom van altijd maar verhuizende joden, wat (alles aldus de gids) UNESCO toch ook geen onproblematisch antwoord vond.

We wandelen tussen de villa's door, langs een gezichtsas richting zee, een uitspanning van T-shirts die de komst van de messias aankondigt, door een armere buurt waar de bewoners creatief omgaan met bloembakken op straat en eindeloze spinnenwebben van elektriciteitsdraden hangen, naar een Jemenitische markt. Overdag een levendige boel is het bij avond een groot zwart gat waar wij nooit in hadden durven kruipen zonder gids. Fabian wijst ons op uithangborden, oud en nieuw, en belicht met zijn smartphone de straat zodat we in dit gitdonker niet in glibberige marktresten trappen. Daarbuiten belanden we voor de zoveelste keer in een andere wereld: het veroveringsplein. Om ons heen staan wolkenkrabbers. Voor een appartement in Tel Aviv betaal je al gauw een miljoen dollar, en dus zijn het ook economische motieven van joden om zich te vestigen in de nederzettingen op Palestijns gebied, daartoe aangemoedigd doordat de Israëliëse overheid deze mogelijkheden financieel heel voordelig aanbiedt.

Dit plein herdenkt hoe dit gebied Palestijns had moeten zijn, vertelt Fabian. Na 1948 waren de Arabieren het niet eens met de voorgestelde grenzen, een oorlog volgde, die werd gewonnen door de Israëliërs die meer ruimte innamen – dit plein, of grasveld is het eigenlijk. Een moskee aan de rand herinnert nog aan wat was. Hebben wij eigenlijk ook terroristen in Nederland, vraagt Fabian. Ja protestanten, antwoorden we want de beeldenstorm was natuurlijk niet oké. Op een andere belangrijke vraag, of het gerucht klopt dat Madonna een appartement heeft gekocht in Tel Aviv, heeft hij geen antwoord – minpuntje.

De avond is gevallen. Tussen de wolkenkrabbers, met uitzicht op de moskee, staan we op dit veroveringsplein. Iets verderop staat een loofhut met barbecue, waar joodse Israëliërs het huidige loofhuttenfeest vieren, een van meer hutten die we onderweg in de stad zagen, in stegen en hoeken. Deze leegte, is dat een politiek statement? En wat vindt Fabian van het Israël-Palestina conflict, is er een oplossing? Hij reageert terughoudend, zijn mening is vooral zijn eigen mening. Begrijpen we, toch zouden we hem graag horen. Fabian antwoordt dat hij gelooft in de twee-natie-staat maar dat de Palestijnen te veel naar het verleden kijken. Daarmee slagen ze er te weinig in om zichzelf, hun cultuur, hun aanwezigheid, hun toekomst te verbeelden. Dat brengt ons terug naar die middag, naar Bauhaus en de moderne abstracte kunst, de culturele en toekomstgerichte nationbuilding. Zichtbaarheid scheidt Israëliërs van Palestijnen, kunst geeft ze een voorsprong. En daarmee is dit verslag, over dat deel van kunst in Israël, ook niet neutraal want politiek in het voordeel van de natiestaat Israël.

Als we daar op dat veroveringsplein staan in de schemering, met hangende schouders als dat ruitersstandbeeld van vanochtend, voelen we ons bewust van een precaire situatie als gasten in dit land. De waarheid is dat schrijven hierover – ook dit verslag – onmogelijk neutraal is. Maar de volgende dag zullen we weer andere waarheden leren (of nee, zoals Hirschfeld zei, de waarheid bestond niet. Toch?). Andere perspectieven dan.

En toen gingen we eten! Een vegetarisch Georgisch restaurant met naaktfoto's, zoete wijn, Arabische muziek en een buikdanseres, en veel talen. Vijftien jaar eerder was zoveel multiculturaliteit als deze in het straatbeeld onzichtbaar zegt Ronit, die na een naadloos gegidste dag ons ook nog helpt met de menukaarten. Covers van Aerosmith werden gezongen door een Israëliëse vrouwenstem wat beter klinkt dan het origineel, minder snerpend dan Tylers stem. De wc voor deze achtste wc-stop met grote openstaande ramen gebiedt snel hurken, aan de bar beginnen bebaarde mannen elkaar hartstochtelijk te zoenen en bij vertrek is het lang wachten op Britte die verdacht lang achterblijft in het deel waar mensen net op de tafels en bar gaan dansen.

Morgen weer een dag.